भोजनस्य रागप्राप्तत्वेऽपि तत्कालस्य "अहनि च तथा तमस्विन्यां सार्द्धप्रहरयामान्तः" इति कात्यायनीये न नियमितत्वात् वैधत्वेन शास्त्रीयत्वेन सामान्यशास्त्रप्राप्त्युपजीविपर्य्युदासासङ्गतिरिति। व०त० (तेन नातिप्रगे नातिसायमित्यत्र नञर्थः पर्युदास) "तथा यमद्वितीयायां यात्रायां मरणं भवेत्"। अनध्यायद्वितीया यथा "प्रेकोचैचा द्वितीयास्ताः प्रेतपक्षे गते तु या। या च कोजागरे जाते चैत्रावल्याः परेऽपि या। चातुर्मास्ये समाप्ते च द्वितीया या भवेत् तिथिः। परास्वेतास्वनध्यायः पुराणैः परिकीर्त्तितः ति० त०। "मार्गं च फाल्गुने चैव आषाढे कार्तिके तथा। पक्षयोर्माघमासस्य द्वितीयां परिवर्जयेत्" मल०त० अयमुपनयनविषयः। पक्षयोरित्यस्योत्तरत्र श्रुतस्य सर्वत्रान्वयः। "द्वितीया मीनधनुषोः" ज्योति०त०उक्तेः रविचन्द्रयोर्मीनधनुषोः स्थितयोस्तस्या दग्धत्वम्। चन्द्रमात्रस्थितत्वे चन्द्रदग्धत्वं केचिदिच्छन्ति "द्वितीया द्वादशी यक्षे" ज्यो०त० उक्तेस्तस्यामुत्तरस्यां दिशि योगिनी।

द्वितीयक न० द्वितीयेन रूपेण ग्रहणम् "तावतियं ग्रहणमिति लुग्वा" पा० कन् पूरणप्रत्ययस्य वा लुक्। १चैत्रादेर्द्वितीयरूपेण ग्रहणे। पक्षे तीयभागस्य लुकि द्विकमप्यत्र। द्वितीयेऽह्नि भवः कन्। २द्वितीयदिनभवे रोगे पु०

द्वितीयत्रिफला स्त्री द्वितीया त्रिफला। गाम्भर्य्यां (गाम्भार) शब्दच०।

द्वितीयाकृत त्रि० द्वितीयं कृतम् द्वितीय+डाच् कृ—क्त। द्वितीयवारकर्षणकर्मणि क्षेत्रादौ।

द्वितीयाभा स्त्री द्वितीयेन रूपेण हरिद्रायाः आभाति आ+भा—क। दारुहरिद्रायां शब्दच०।

द्वितीयाश्रम प्र० कर्म०। द्वितीये गार्हस्थ्ये आश्रमे "द्वितीयमायुषो भागं कृतदारो गृहे वसेत्" मनुः "कालोह्ययं सक्रमितुं द्वितीयं सर्वोपकारक्षममाश्रमं ते" रघुः।

द्वितीयिक त्रि० द्वितीयः वृद्ध्यायशुल्कोपपदारूपः पदार्थो दीयते "पूरणार्थाद्वा ठ।" पा० ठन् वृद्ध्यादिरूपेण दीयते द्वितीयो यस्मिन् तस्मिन् पदार्थे

द्वितीयिन् त्रि० द्वितीयो भागो ग्राह्यतयाऽस्त्यस्य इनि। अर्द्धभागग्राहके अर्द्धिनि अर्द्धिन्शब्दे ३७८पृ०दृश्यम्। "षोडश षोडश द्वितीयिभ्यः" आश्व०श्रौ० ९।४।४ "द्वितीयिभ्यः अर्द्धिभ्यः अर्द्धमेषास्तीत्यर्द्धिनस्तेभ्यः" नारा०

द्वित्र त्रि० ब०व०। द्वौ वा त्रयो वा विकल्पार्थे बहु० सख्येयार्थत्वे ड। द्वौ त्रयोवेत्यर्थे। "द्वित्राण्यहान्यर्हसि सोढुमर्हन्!" रघुः "देवेनाप्रतिपत्तिमूढमनसा द्वित्राः स्थितं नाडिकाः" सा०द०

द्वित्व न० द्वयोर्भावः। अयमेकः अयमेक इत्यनेकैकत्वबोधरूपापेक्षाबोधजन्ये द्रव्यनिष्ठे गुणभेदे। तच्च समवायेन वस्तुद्वये प्रत्येकं तिष्ठति, पर्य्याप्तिसम्बन्धेन तु द्वयोरेव तिष्ठति न प्रत्येकम्। तदेवापेक्षाबुद्धिजन्यम् तेनैव इमौ द्वावित्यादि व्यवहारः। समवायेन प्रत्येकं द्वित्वसत्त्वेऽपि न तेन तथा व्यवहारः। औलुक्यशब्दे १५८७पृ०तदुत्पत्तिविनाशप्रकारश्च दृश्यः।

"द्वित्वादयः परार्द्धान्ता अपेक्षाबुद्धिजा मताः। अनेकाश्रयपर्य्याप्ता एते तु परिकीर्त्तिताः। अपेक्षाबुद्धिनाशाच्च नाशस्तेषां निरूपितः। अनेकैकत्वबुद्धिर्या साऽपेक्षाबुद्धिरुच्यते" भाषा० "द्वित्वादयो व्यासज्यवृत्तिसंख्या अपेक्षाबुद्धिजन्या"। "अनेकेति। यद्यपि द्वित्वादिसमवायः प्रत्येकं घटादावपि वर्त्तते तथाप्येको द्वाविति प्रत्ययाभावात् एको न द्वाविति प्रत्ययसम्भवाच्च द्वित्वादीनां पर्य्याप्तिलक्षणः कश्चन सम्बन्धोऽनेकाश्रयोऽभ्युपगम्यते। अपेक्षाबुद्धिनाशादिति। प्रथममपेक्षाबुद्धिस्ततो द्वित्वोत्पत्तिः। ततो विशेषणज्ञानं द्वित्वत्वनिर्विकल्पकरूपम्। ततो द्वित्वविशिष्टप्रत्यक्षम्। अपेक्षाबुद्धिनाशे ततो द्वित्वनाश इति। यद्यपि ज्ञानान्तरं न किमपि त्रिक्षणस्थायि योग्यविभुविशेषगुणानां स्वोत्तरवर्त्तिगुणनाश्यत्वात् तथाप्यपेक्षाबुद्धेस्त्रिक्षणस्थायित्वं कल्प्यते अन्यथा निर्विकल्पकाले अपेक्षाबुद्धिनाशात् अनन्तरं द्वित्वस्यैव नाशः स्यात् न तु द्वित्वप्रत्यक्षं तदानीं विषयाभावात् विद्यमानस्यैव चक्षुरादिना ज्ञानजननोपगमात्। तस्माद् द्वित्वप्रत्यक्षादिकमपेक्षाबुद्धेर्नाशकं कल्प्यते। न चापेक्षाबुद्धिनाशात् कथं द्वित्वनाश इति वाच्यम्। कालान्तरेद्वित्वप्रत्यक्षाभावात्। अपेक्षाबुद्धिस्तदुत्पादिका तन्नाशस्तन्नाशक इति कल्पनात्। अतएव तत्पुरुषीयापेक्षाबुद्धिजन्यद्वित्वादिकं तेनैव गृह्यत इति कल्प्यते। न चापेक्षाबुद्धेर्द्वित्वप्रत्यक्षकारणत्वमस्त्विति वाच्यम्। लाघवेन द्वित्वं प्रति कारणत्वस्यैवोचितत्वात्। अतीन्द्रिये द्व्यण्व्यादावपेक्षाबुद्धिर्योगिनाम्। सर्गादिकालीनपरमाण्वादावीश्वरीयापेक्षाबुद्धिर्ब्रह्माण्डान्तरवर्त्तियोगिनामपेक्षाबुद्धिर्वा द्वित्वादिकारणमिति"। "अपेक्षाबुद्धिः